

SKICA PUČKIH OBIČAJA U SPLITSKIM VAROŠIMA

SILVIO BRAICA
Etnografski muzej
Iza Lože 1 , 58000 Split

UDK 398.331+392/393(497.5 Split)
Stručni članak
Primljeno 14. IX. 1993.

U članku se govori o običajima splitskih varošana (stanovnika negdašnjih gradskih predgrađa), u vremenu od sredine 19. stoljeća do sredine 20. stoljeća. Varoši su predgrađa Splita (omeđuju ga zidine Dioklecijanove palače) koja su se tijekom vremena, vjerojatno u 19. stoljeću, profilirala u četiri dijela grada: Veli Varoš, Lučac, Dobri i Manuš. Njih su nastavali seljaci koji su se bavili poljoprivredom, većinom vinogradarstvom, te tradicijskim obrtima i ribarstvom. Splitske varoši (Veli Varoš, Lučac, Dobri i Manuš) prikazuju se kroz običaje vezane uz blagdane te kroz običaje vezane uz obitelj. Članak je napisan na temelju autorovog istraživanja i podataka iz arhive Etnografskoga muzeja.

Splitske *varoši* su stari dijelovi grada, smješteni unaokolo zidina Dioklecijanove palače i drugih utvrda srednjovjekovnoga Splita, koji se danas nalaze u središtu grada. Postoje četiri varoša i to: Veli Varoš (Borgo grande), Dobri (Pozzobon), Manuš i Lučac. Još samo arhitekturom (uske uličice, kamene prizemnice i katnice s malim dvorištem, konobe, balature, krovovi pokriveni kamenim pločama, mali prozori, zelena ulazna vrata i još mnogo toga karakterističnog za mediteransko graditeljstvo) varoši se uočljivo odvajaju od ostalih dijelova Splita. Arhitektura je možda i jedino što je čvrsto sačuvano do današnjih dana od autentičnih varoši. Naime, sve ostale karakteristike kao što su podrijetlo stanovnika, njihova kultura i običaji nestaju izumiranjem starih varošana i doseljavanjem novih stanovnika.

Nisu splitske varoši oduvijek bile *dijelovi grada*; dapače one se do otprilike 20. stoljeća i nisu smatrale gradskom cjelinom, pa postoje potvrde da se varošanima ponekad i zabranjivao ulazak u grad bez posebne dozvole. Split kao *grad* je stoljećima egzistirao unutar zidina Dioklecijanove palače. Tijekom vremena su se oko zidina naseljavale

pridošlice iz splitskoga zaleđa i time polako tvorile varoši. Drži se da su Lučani došli iz Poljica, oni iz Velog Varoša iz Kaštela, a oni iz Manuša i Dobroga iz sinjske okolice.

U varošima su se naseljavali seljaci koji su za svoju gradsku vlastelu ili gospodu obrađivali polja ili čuvali određenu stoku. Njih se mora odvajati od gradskoga puka jer su bili seljaci u pravome smislu riječi, s tim da su sa širenjem gradske jezgre izvan zidina Palače prirodno postajali dijelom grada. U varošima su se tako bavili poljoprivredom i manje (sitnim) stočarstvom, ali i raznim obrtima: stolarskim, bačvarskim, kovačkim, proizvodnjom ribarskih pomagala i sl.

1811. godine Split je s okolicom (zapravom svojim varošima) imao 7000 stanovnika: 2500 građana i 4500 stanovnika varoša. "Stanovništvo grada sačinjava s jedne strane plemstvo a s druge strane ostali građani, koji se opet po ekonomskim mogućnostima dijele na one bogatije tj. trgovce i posjednike te ostale siromašnije, a to su obrtnici, sitni posjednici i ribari. Jake ekonomske razlike među staležima sve se više ispoljavaju. Splitsku okolicu nastavaju težaci, koji kroz čitavo 19. stoljeće nastavljaju svoju tradiciju donesenu sa sobom iz svog zavičaja. Njihove preteče naseljavaju predgrađa srednjovjekovnog Splita bježeći pred turskim osvajanjima. Time započinje formiranje varoši, koje su tada bile udaljene od ostalog grada. Varoši su naziv za sva splitska pregrađa sve do kraja 18. stoljeća. Istočnu stranu nazvanu u 18. stoljeću Velo Zagrađe ili Splitsko Zagrađe, formirali su uglavnom Poljičani, dok su zapadnu naselili oni iz Dalmatinske zagore, Sinja i Klisa. U tom periodu varošani nisu bili članovi splitske komune, niti su pripadali gradskoj organizaciji, ali su u odnosu prema gradu imali određena prava i obaveze. Oni su seljaci i u kolonatskom odnosu rade na poljima splitskih plemića i bogatih građana, davajući im određeni dio prihoda. Tog težaka dijele stoljećima od grada bedemi Dioklecijanove palače i ostale zidine, koje su postepeno nastajale u vezi s potrebama obrane grada. Da je varošanin kroz čitavo 19. stoljeće uspio zadržati svoju težačku fizionomiju, razlog su upravo ti bedemi, koji su ga strogo dijelili od grada. Kontakt između varoši i grada uspostavlja se, iako sporo i postepeno, baš u 19. stoljeću, kada se počinju rušiti bedemi pa historijski grad Split gubi polako svoju tradicionalnu sliku" (Gamulin, Mladineo, Vidović, 1965: 8-9).

Grad koji je na antagonizmu *mandrila* (Splićana) i *vlaja* (doseljenika iz unutrašnjosti), domaćih i pridošlica, građana i varošana, izgradio svoj *image*, industrijalizacijom i (iz više izvora nametanom) kulturnom unifikacijom polako gubi svoj vrlo uspješno izgrađeni identitet te polako nestaje u sivilu kao jedan od tek mnogih sličnih gradova. Ostalo je samo jedno: kako doseljenike (negdašnje varošane) nikada nije prihvaćao kao svoje, tako ih ni danas ne prihvaća.

Varošani su gradu Splitu vraćali istom mjerom - nikada se nije postigla asimilacija (u pozitivnome smislu riječi) koja postoji u mnogim velikim gradovima. U Splitu je najmanje Splićana; postoji danas na ovu temu i jedna šala - kada za vrijeme vikenda ili blagdana grad opusti, kaže se da su *Splićani otišli kući*).

S etnološkog, ili bolje etnografskog, motrišta splitske varoši su zahvalan predmet istraživanja kao što je to bilo koja ruralna sredina; a kako će se vidjeti, pučka tradicija živi ili je živjela i u gradu kao što je Split.

U članku se koristim svojim zapažanjima i istraživanjima, te podacima iz arhive Etnografskog muzeja u Splitu; nije specificirano koji su podaci autorovi a koji iz arhive jer bi se time preko mjere opteretilo ovakav pregledni prikaz. U članku se obrađuje vremensko razdoblje od sredine 19. stoljeća do sredine 20. stoljeća; usporedbom podataka iz 19. i 20. stoljeća utvrdio sam da bitnih razlika nema i da se etnografska skica može složiti i u tako širokim vremenskim okvirima.

PUČKI OBIČAJI VEZANI UZ GODIŠNJE BLAGDANE

*Zdravi braćo varošani,
Manušani i Lučani,
Zdravi, splitski svi težaci,
Vi Hrvati veseljaci!
(Pučki list, 1891)*

U splitskim varošima *od starine* (kako kažu kazivači) se palio panj *Badnjak* na Badnju večer; birao se stari maslinov panj među drvljem, koje je već bilo u kući. Veličina panja varirala je prema veličini *komina*, otprilike *lakat* duljine. Obred paljenja je otpočinjao time što se išlo oko kuće s badnjakom, a nosio ga je najstariji u kući. Prije nego bi se unio i zapalio, s njime su se blagoslovili vanjski kutovi kuće. *U stara vremena* (još jedna česta generalizacija kod kazivača) blagoslovili su se isključivo vanjski kutovi, no *kasnije* bi mnogi, budući da oko kuće nije bilo dovoljno prostora, blagoslovili unutrašnje. Nakon toga bi najstariji član obitelji postavio badnjak na komin i blagoslovio ga krštenom vodom, posipajući pri tome pšenicom, vinom i soli. Badnjak se nije gasio sve do *Tri Kralja*, nego bi se ostavljao da samo tinja, kako bi mogao potrajati do toga dana i još da mu preostane komad. Na *Tri Kralja* bi se njime zapalila nova kućna vatra. Od preostala badnjaka jedan bi komad ostavili, da na njemu skuhamo *makarune* (tjesteninu) na zadnji dan karnevala, dok bi se ostatak iscjepao na sitne komadiće koje bi nosili u polje i pod svakom maslinom postavili po jedan komadić.

U znak veselja na Badnji dan, na Božić i *Tri Kralja* pucalo se iz kubura. I običaj *božićne svijeće* malo je drugačiji negoli po selima. Svijeća bi se postavila u *kandelir* (svijećnjak) s kolačem od kruha oko njega (taj krušni kolač je kružnog oblika s rupom u sredini). Palila se na Badnju večer, na prvi dan Božića ujutro i uvečer, isto tako i na Novu Godinu i *Tri Kralja*. Kada bi se svijeća zapalila, govorilo se: *Kako se užge ova svića, ovako se u nas užgala svaka milost Božja*. Utrnula bi se komadićem kruha umočenim u

vino, uz riječi: *Kako se utrнула ova svića, ovako se u nas utrнула svaka zloba (zloća) i opačina*. I svijeću je uvijek palio i gasio najstariji ukućanin.

Na sam Božić išlo se na *jutarnju* (jutarnju misu) između 3 i 4 sata i tu slušala božićna misa. Na povratku kući, čekao bi ukućane već prostrt stol, a na njemu postavljeni samo domaći proizvodi - suhe smokve, suho grožđe, *mendule* (bademi), orasi, *pršurate* (kvasni kolačići prženi u mnogo ulja), prošek te slatka i *šćeta* (gorkasta) rakija.

U Splitu se nije običavao kititi bor; prva varoška obitelj koja ga je napravila bila je 1895. godine obitelj Kaliterna, a najzaslužniji za ovo prvo kićenje bora bio je obiteljski starješina, koji je to vidio kod činovnika željezničke uprave koji su imali svoj dom u blizini njegove kuće.

Na *Mladence* je bilo uobičajeno da se djeca, onako od šale, šibaju. Za Novu Godinu djeca bi išla od kuće do kuće čestitati, a sa sobom bi nosili jabuku ili naranču u koju bi stariji zabadali novac kao dar (obično je to bio sitni novac od nikla).

Varošani su počinjali koledati, *kolendrat*, dan poslije Božića sve do Tri Kralja. Obično kolendraj muškarci, često njih dvadeset do trideset. Koledari koji dan prije odluče koga će pohoditi i to mu nerijetko dojavu; kreću oko Zdravo Marije ili kad se smrkne. Ako kuća ima balaturu ili sular, koledari se uspu na njega a ako nema, stanu u dvorište ispred vrata i tu se razdvoje u dvije grupe i zapjevaju. Kada domaćin otvori vrata, koledari stupe na prag i prvo njega pozdrave, zatim domaćicu, pa najstarijega sina (...) Kada ispjevaju zadnju *kantu* (pjesmu), gospodar kuće im dađe znak da mogu ući. Koledari posjedaju oko komina, gdje ih pogoste. Kada završe zdravice i prije nego će napustiti kuću, koledari pred vratima zapjevaju jednu oproсну pjesmu.

Na Tri Kralja bilo je *Vodokršće*, te bi toga dana župnik dolazio blagosloviti kuću; nakon toga bi sam domaćin u štali blagoslovio blago vodom koja se donijela s Vodokršća.

Zadnji dan *poklada* ljudi bi izjutra išli kao i obično raditi u polje, a poslijepodne bi se *fino preobukli* i išli na *Rivu tirat krnju*, dok bi se mladi *obukli u maškare* (tradicionalne maškare su bile *Turčin*, *Bosanka*, *čovjek u dronjcima* koji bi sjedio naopako na magarčiću, itd.). Krnje se prvi put palio na ponoć zadnjega dana karnevala oko godine 1875., na Narodnome trgu. To je organizirao ondašnji vlasnik hotela i kavane, Troccoli, u želji da okupi čim više svijeta u svome lokalnu. Krnje je bio smješten na samome dnu *Pjace* (Narodnog trga), a palio se žicom odozgor.

Na Čistu srijedu ljudi su tjutro najprije išli pepeljiti se, a onda u polje na rad. Za to vrijeme djeca bi uzela *komoštre* (lance) i vukla ih po ulicama. Nije ih smetalo ako su ulice bile blatne, dapače, jer kada bi to vučenje svršilo, išli bi komoštre prati u more kako bi s njih spao i posljednji trag masti i karnevalske objesti.

Korizma se vrlo strogo održavala i *isprva* se postilo redovito svakoga dana sve do Uskrsa. Kasnije se to malo ublažilo te se postilo samo srijedom, petkom i subotom. Na polovici korizme pravile su se šale i nastojalo se nekoga prevariti.

Na *Cvijetnicu* bi svatko nosio veliki snop maslinovih grančica u crkvu na blagoslov. Te bi se grančice postavljale u kući iza slika svetaca, ali ponajviše su se nosile u polje, te se zatakale u zemlju. Isto tako bi se poklonila po jedna grančica onima koji u svojim poljima nisu imali masline. U Splitu je krajem 19. stoljeća bila samo jedna palma kod Aljinovića, zvanih *Jera* ili *Jerina* i svako bi im se obraćao za poneku grančicu (kitama od masline ili palme ukrašavala su se prsa).

U *Velikoj nedilji*, kada bi umukla zvona, i to baš na Veliki četvrtak, čule bi se *čvrčajike* (drvene čegrtaljke), koje bi djeca vrtjela po crkvama i ulicama. Zadnja tri dana, kada bi za vrijeme mise svećenik, iza čitanja Evanđelja, rekao da je Isus izdahnuo, otpočeo bi *baraban*, tj. po klupama bi se tuklo šibama i štapovima, a i čvrčajike bi odigrale svoju ulogu. Ta tri dana po crkvama su se *soldati* (vojnici) smjenjivali i čuvali Sv. Grob, no tijekom vremena u nekim crkvama su ih zamijenile samo siluete (dok nakon Prvoga svjetskoga rata nisu ponovo otpočeli čuvati Sv. Grob naizmjenice stvarni soldati i mornari).

Glorija se slavila točno u *podne od subote*, a na sam Uskrs nosile su se sirmice blagosloviti u crkvu. Jaja se nisu tada u Splitu šarala; tek u novije vrijeme (prva polovica 20. stoljeća) preuzele su i varoši taj običaj od građana.

Na *Sv. Marka* bili su *rogacijuni*, koji su trajali po tri dana. Najprije bi se išlo u crkvu, i to Veli Varoš i Dobri u crkvu Sv. Nikole, a Lučac i Manuš u crkvu Sv. Lovre. Odatle bi se procesija uputila u polje na blagoslov. *Ripide* i križevi bi se resili klasjem, poljskim cvijećem i cvijećem od boba, a svaki sudionik procesije bi nosio sličnu kiticu u rukama. Išlo se iz polja u polje, davao blagoslov, a ujedno su se proklinjale razne poljske štetočine - *zelembači*, *mušice*, *skrovaže*, *zavijače* i dr.

Pazilo se dobro i na prvi dozreli grozd, te se nosio u crkvu posvetiti. Isprva se nosio u crkve Sv. Petra, Gospe od Karmela, Sv. Mande, no kasnije se taj običaj održao samo za crkvu Sv. Mande na Marjanu (objesio bi se na crkveni prag onoga dana kada crkva slavi njenu uspomenu).

Prigodom godišnjega sajma *Sudamje*, na dan mjesnog sveca Sv. Duje (7. svibnja) bio je običaj da domaćica nabavi na tržnici domaćinski pribor i razne kućne potrepštine, a težaci poljoprivredni alat. Na Sv. Duju djeci su se poklanjale kitive ranih trešanja, koje bi se baš toga dana prvi puta pojavile na tržištu.

PUČKI OBIČAJI VEZANI UZ OBITELJ

Briga, povezana sa mnogim vjerovanjima, o zdravlju i fizičkome izgledu djeteta, počela bi još prije njegova rođenja. Trudnica nije smjela gledati neku ružnu ili stariju ženu od straha da ne urekne dijete. Sve što bi zaželjela od hrane moralo joj se pribaviti jer bi se neispunjena želja nepovoljno odrazila na zdravlje budućega djeteta ili na njegove sklonosti, ili mu pak ostavila kakav tjelesni biljeg. Trudnoj ženi bilo je slobodno,

ako je to zaželjela, čak i tuđe voće ubrati (na što se inače strogo pazilo) a da joj nitko zbog toga ne prigovori. Ali od uobičajena, pa čak i teška kućnoga rada nije bivala oslobođena do zadnjega časa.

Kada bi je spopali trudovi, to se u kući tajilo i nije se smjelo međusobno spominjati, da ih se ne bi time *otešćalo*. Uz nju bi se obično nalazile samo babica i majka. Ako nije imala majku, zamijenila bi je svekrva ili neka starija žena iz bliže rodbine. Otac bi čekao u drugoj sobi i dijete bi mu pokazali tek kada je bilo potpuno uređeno i povijeno. Ako je rađanje bilo teško, dali bi zapaliti *lumin* ispred Gospine slike (koja se nalazi na zidinama kod Pišture), ali se nije smjelo znati za koga gori.

Za vrijeme *babina*, počevši od drugoga dana, posjećivale bi žene porodilju i donosile joj poklone. Na to se naročito pazilo kod prvoga djeteta. Darove su donosile u velikim *šudarima* (maramama), a tradicijom je bilo ustanovljeno što se ima donositi - obvezatno su se poklanjali šećer i kava, u količinama 2-3 kilograma, a ponekad bi se tome nadodalo još prošeka ili slatkih kolača, zvanih *dešopi*. Obitelj porodilje, odnosno njezina majka, donijela bi poklone u velikoj *konistri* (košari), a uz uobičajene darove u većoj količini od ostalih, poklonila bi (kada je to bilo prvo dijete) kompletnu dječju opremu i *zipku*. Djetetu bi posjetiteljice stavile u *pašice* (povoje) zlatnik ili srebrnu forintu, već prema mogućnosti. Običaj je bio da se sve posjetiteljice časte.

Po završetku *babina*, odnosno osam dana nakon porođaja, porodilja bi se pridigla, ali se često događalo, kada je obitelj bila brojnija, da se i ranije dignu. No ona nije smjela nigdje izlaziti sve dok nije četrdesetoga dana iza porođaja blagoslovljena u crkvi. Ni tu nije smjela ući sama, nego bi je svećenik, obično župnik, sačekao na vratima crkve i uveo unutra; ušla bi pridržavajući se za njegovo misno ruho. Tek nakon obavljene ceremonije blagoslova, smjela je izlaziti iz kuće i nastaviti svoj uobičajeni način života.

Ni krštenju djeteta, kojim je činom ono po prvi puta ulazilo u građanski život, a koje se obavljalo osmoga dana nakon rođenja, majka nije smjela biti nazočna. Ona bi sačekala kumove i goste kod kuće da ih počasti. U crkvi bi otac i kumovi obdarili babicu (koja je nosila dijete) i crkvenjaka.

U *starije vrijeme* (kako kažu kazivači) kumovi su redovito bili oni koji su kumovali na vjenčanju. Kasnije se toga pravila nije tako strogo pridržavalo, ali su se kumovi "osiguravali" na vrijeme, još prije rođenja djeteta. Kuma je smjela biti samo jedna; ona je imala glavnu ulogu i jedino je ona darivala dijete, obično nekim zlatnim predmetom. Kumova je moglo biti i više, a kod muškoga djeteta glavni kum morao je kumovati i na krizmi, te bi ga tek onda darivao. Dok su muškarci nosili u uhu *rećinu* (naušnicu), običaj je bio da je on tom prigodom pokloni kumčetu. Žensku djecu pratila bi i na krizmi ista kuma koja je bila na krštenju.

Dojenčadi su povijali čak i ruke, te su ona onako čvrsto povijena pomalo sličila malim mumijama i bila spriječena u svakome pokretu, što je moralo imati štetnih posljedica na njihovo zdravlje. Dok je dijete još bilo u povojima i kada bi bilo budno,

majka bi ga onako povijena stavila u *banket*, neku vrstu drvena lijevka u kojem bi se dijete postavljalo uspravljeno; to je jedan od dokaza da mu uz često teški kućni posao majka nije mogla posvetiti naročito mnogo vremena.

Dijete se običavalo držati u povojima sve dok bi trajala zima, a obuklo bi se tek na proljeće, kada bi nastupilo blaže vrijeme. Oblačilo se po prvi puta na Veliku Subotu kada bi zvona zazvonila *Glorigu* i tom prigodom odnijelo u crkvu da se blagoslovi. U doba kada je dijete trebalo prohodati, držalo bi se po više sati dnevno u *pasedu* (vrsti dječje "hodalice"), da ojača noge i nauči hodati.

Do svoje druge godine muška i ženska djeca odijevala su se u jednake veštice (ženske haljinice u jednome komadu), a tek iza navršene druge godine obukli bi mušku djecu u odgovarajuću odjeću, koja je bila izrađena od modra *rigadina*, prosta platna na pruge, u obliku *tute*, s rasporom uzduž čitave sredine na donjemu dijelu. Kroz taj raspor izvukao bi se sprijeda i straga skut od košuljice, što je djetetu davalo vrlo čudan izgled.

Netom bi muško dijete bilo u mogućnosti da to radi, dala bi mu se u ruke vreća i metlica od pruča i slalo da po ulicama kupi životinjsku balegu, nužno potrebnu težacima za njihova polja u vrijeme kada još nisu bila poznata kemijska gnojiva. Ovaj posao dijete bi obavljalo sve dok ne krene u školu. Djevojčice su se nastojale zadržati što više u kući ili u dvorištu, nikako se nisu puštale same dalje od svoje *ulice*. Već izmalena su se upućivale u *domaći posao* i ručni rad, tako da mnoge ne bi ni vidjele grad dok ne poodrastu. Njih su varošani rijetko davali u školu, a i dječaci je nisu baš redovito pohađali, najčešće ne dalje od četvrtoga razreda pučke škole.

Ali se i djeci nastojalo priuštiti tijekom godine ponešto prijatna. Tako bi se ona, o *Mladencima*, simbolično šibala, ali ujedno i darivala. O *Novoj Godini* djeca bi išla od kuće do kuće čestitati, noseći pri tome jabuku ili naranču u koju bi im, kako je već rečeno, odrasli za uzvrat zatakali po neki sitni metalni novac. O Uskrsu bi se za njih pekale *garitule*, mali obredni kruhovi napravljeni od istoga tijesta od kojega se rade i *sirnice*, u obliku pletenice ili ptice s utaknutim simboličnim crvenim jajem. Na raznim crkvenim blagdanima darivala su se posebnim kolačima od kruha, koji su se prodavali ispred crkava.

Kada bi dječaci završili školovanje, upućivali su se u poljske radove i zajedno s odraslima sudjelovali u obrađivanju zemlje, dok bi djevojčice oko trinaeste-četnaeste godine otpočele sa pripremanjem *dote* (miraza). U sedamnaestoj ili osamnaestoj godini života smatrale bi se udavačama i izvodile u nedjelju poslije podne u tradicionalnu šetnju Rivom; u tim godinama su obično i stupale u brak. Ni momci ne bi bili mnogo stariji kada bi se ženili, obično između svoje devetnaeste i dvadeset i prve godine.

Uprkos zaposlenosti i strogosti obiteljskoga života, mladima nije nedostajalo prigode da se upoznaju, sastanu i izmjene po koju riječ. Najviše poznanstava sklapalo se kod vode - momci bi se obično pred večer skupili oko bunara (poslije i oko česmi) i pomagali djevojkama da stave *maštilo* (kabao) na glavu. Makar se na vodi sastajao i

razgovarao s nekom djevojkom, momak je ni onda nije smio pratiti do kuće da ne bude ogovaranja.

Kada bi momak *zagledao* djevojku, nastojao je da joj iskaže što više pažnje. Uvijek u isti sat prošetao bi joj ispod prozora, a ako bi se ona na njemu ukazala, značilo je da pristaje na njegovo udvaranje. Pratio bi je izdaleka prigodom uobičajene nedjeljne šetnje a kada bi *mladost išla koledati* između Božića i Tri Kralja, nastojao bi izmijeniti s njom po koju riječ i u koledama, koje bi se pjevale ispred njezine kuće, uvrstiti i poneku kiticu njoj u čast. Ljeti bi okupio nekoliko prijatelja i skupa s njima priređivao *serenade* (podoknice) pod njenim prozorima (oknima). Sačuvalo se mnogo takovih pjesama, naivnih a ipak nježnih u svome izrazu, od kojih su se neke pjevale još u šezdesetima i ranim sedamdesetim godinama našega stoljeća, pa, iako rijetko, i u novije vrijeme. U njima je njegova odabranica najčešće *vila*, ponekad *gospoja*, koju ne bi promijenio ni za *cesaricu*. Želi joj dobru večer, laku noć, pa pozdravlja ne samo nju, nego redom *kontradu* (ulicu), majku, *kunjadu* (svastiku), itd. Ali jao ako ga je djevojka najprije ohrabrila, a zatim mu okrenula leđa. Onda se serenada obraćala u rugalicu, koja nije štedila ni moralne, ni fizičke mane dotične djevojke, preuveličavala ih, pa čak i izmišljala.

Među najljepšim običajima koji su pratili ljubovanje sigurno je običaj kićenja djevojčinog dvorišta i prozora, cvijećem i zelenilom uoči Cvjetnice. Mladić to cvijeće nije smio kupiti, nego bi ga nastojao ukrasti iz tuđih dvorišta; mnogi koji su imali lijepa cvijeća pažljivo su ga čuvali te noći. Ukradenim cvijećem momak bi okitio dvorište svoje drage i ujedno ga posuo cvijećem i zelenilom. Znao bi joj uz to i pjevati:

*Posipjen ti dvore,
Bila golubice,
Na dobro ti došo
Ovi dan Cvitnice!*

Odlazeći na novačenje i prije polaska na odsluženje vojnoga roka, obično u ratnoj mornarici, obilazili bi momci u grupama po nekoliko dana varoši, pjevajući poznatu pjesmu *Zbogom Splita grade*, kojom bi se opraštali od rodnoga grada a ujedno i od drage koja ostaje u *majčinom dvoru*.

Većim dijelom birali su mladići djevojku iz vlastita grada, ali ponekad bi doveli nevjestu i izvana. Događalo se da bi i roditelji nastojali nametnuti mladima bračnog suputnika po svome izboru, no tome je znalo biti i žestoka opiranja. Uglavnom, ako su djevojka ili mladić bili na dobrome glasu i ako nije bilo velike razlike u imetku među obiteljima, nije bilo protivljenja da sami vrše svoj izbor.

Nakon prethodnoga dogovora zainteresiranih obitelji, pošli bi u prošnju otac, brat i neko stariji iz rodbine, a uz to bi ponijeli i darove nevjesti. Mladić bi poklonio prsten, a ostali poneki komad zlatnog nakita - naušnice, broš, lanac, itd., već prema mogućnosti. Više bi *zlata* poklanjali tom prigodom, negoli na samo vjenčanje. I djevojka bi darivala prosce košuljama i maramama, a u novije bi doba nadodala i koji zlatni predmet - *pučeta*

za košulju, iglu za kravatu, itd. Smatralo se velikom sramotom ako bi se dogovor o vjenčanju razvrgao nakon što se poklonilo *zlato*, jer je taj čin vrijedio kao garancija ozbiljnih namjera i djevojka se nakon toga smatrala definitivno isprošenom. Ako bi djevojka razvrgla zaruke, morala je povratiti *zlato*, ali ako je to učinio momak, onda nije imala te obaveze premda bi ga obično vratila. Prosci su se propisno čašćivali, a tom prilikom bi se dogovorili o datumu i modalitetima vjenčanja. Otada bi mladić smio zalaziti u kuću i u raznim prigodama darivati svoju vjericu tradicionalnim slatkišima: *bobićima* o Svisvetim, *sirnicom* o Uskrsu, *mandulatom* o Božiću i sl. Buduća svekrva poklonila bi mladoj na sam dan vjenčanja krunicu od *madreperle* (sedefa), sa zlatnim ili srebrnim zamircima.

Vjenčanje se održavalo obično u subotu poslijepodne, a prethodnoga četvrtka ujutro išla bi nevjesta s pratnjom (majkom, sestrom i nekom od starijih žena iz kuće) pozdravljati se s rodbinom i tom prigodom nosila bi u veliku *šudaru* (marami) *kunfete* kojima bi ih darivala. Ovaj običaj, djelomice preuzet od građana, razlikovao se po tome što su, umjesto u bombonijerama kunfeti bili u *škartocima na puntu*, izrađenim od modra papira za pakiranje. Za uzvrat, mlada bi primila srebrni novac, u *zadnje vrijeme* (ponovo fraza kazivača) forintu ili krunu, ili šudar. Te iste večeri nosila bi ona s drugim ženama *dotu* u buduću, muževljevu kuću. Tom prigodom primila bi od svoje obitelji popis *dote*, a ujedno bi se *razvrgla*, tj. pismeno odrekla svih svojih budućih prava na nepokretnu obiteljsku imovinu. *Dota* se nosila u velikim *konistrama od lušije* iskićenim vrpcama i trobojnim zastavicama; povrh naslaganoga ruha stavilo bi se *šparu, kanun i pripredalo*. Žene odjevene u svoje najbolje *stajaće* (svečano) ruho, sa *konistrama* na glavi, poredane jedna za drugom, nastojale bi proći prometnijim ulicama i obalom *nek svit vidi koliko se nosi*. U mladoženjinjnoj bi ih kući svečano dočekali i zadržali na večeri. Samo bi zadnju *konistru* ostavili doma i nju je jedna žena u pratnji muškarca nosila za nevjestom kada bi išla na vjenčanje. Pokloni u jelu (tuke, kolači, prošek i dr.) koje je slala bliža rodbina i prijatelji, prenijeli bi se istim redom kao i *dota*. Među tim poklonima nije smio izostati visoki krokanat kojega bi kum poklonio mladoženji i osobno ga na piru načeo.

Ponekad bi vjenčanje uslijedilo i od četvrtka ujutro uz ranu misu, ali bi onda nevjesta ostala u svojoj kući do subote, kada bi je svati došli *dignuti* i odvesti muževljevoj kući.

Nevjestu su pratila u crkvu dva kuma, a na povratku bi mladenci išli na čelu svadbene povorke, koja bi također prolazila najprometnijim ulicama. Bio je običaj da se nevjesta, pri napuštanju očinskoga doma i kod ulaska u novi posipa pšenicom, kojoj su nadodani kunfeti i *šoldi* (sitne austrijske pare). U mladoženjinjnoj kući čekala bi svate večera i zapravo se tu pirovalo, dok bi slijedeće nedjelje mladenci išli kod nevjestine obitelji na ručak.

Jedino po čemu se nevjesta u prvo vrijeme razlikovala od ostalih žena kućne zajednice bilo je to što je nosila crveni *korpet*, te u samome korpetu i bijelosniježnoj

košulji išla po vodu; i njezina špara, umjesto da bude od raznobojnih komadića bila je izrađena na jednake kriške od crvena skrleta i fine crne čoje.

O rastavama braka sve do iza Prvoga svjetskog rata nije moglo biti ni govora, budući da ni ondašnji zakoni nisu predviđali takovu mogućnost. Varošani su krivo gledali čak i na ponovni brak udovaca, a naročito udovica; ne bi izostavili da im uvečer na dan vjenčanja prirede pod prozorima *batarelu*, koja se znala ponoviti i po nekoliko večeri zaredom. U tim prigodama vukle bi se *ramine*, puhalo u rogove, zvonilo zvoncima i pravilo što veću galamu. Još 1898. godine mjesna novina *Jedinstvo* žigoše taj "ružni" običaj te traži da se u Splitu zabrani:

Ružan običaj. Iz grada nam se tuže na ružni običaj te bi ga valjalo ukinuti. I u Spljetu kao po selima, ako se ženi koji udovac ili udaje udovica skupi se dječurlija pa im kriči i skviče, žvižde i t. d. Kažu nam da vika i krika upravo zaglušuju. Još, još bi se to moglo razumjeti u kakvom zabitnom selu, ali u Spljetu bi se imalo to zabraniti. (*Jedinstvo*, 12. VIII. 1898.)

I muškarci i žene podjednako bi se pobrinuli da na vrijeme pripreme odjeću za ukop; to je obično bilo ono ruho u kojemu su se vjenčavali. Kada bi samrtniku nastupio posljednji čas, svi ukućani bi se okupili oko njega, a on bi od sviju, pa čak i od djece, tražio oprostjenje za slučaj da ih je i nehotice uvrijedio za vrijeme života.

Mrtvacu bi obukle žene koje su se time specijalno bavile; nakon toga namjestili bi ga na *mizu*, dasku koja se stavljala preko kreveta, zapalili nekoliko *lumina*, donijeli dva-četiri svjećnjaka iz crkve, te i njima zapalili svijeće, a u blizini mize bi na nekome stoliću stavili blagoslovljene vode s grančicom masline, kojom bi posjetioci škropili mrtvacu uz molitvu. Ujedno bi se za osam dana zastrla sva ogledala u kući i zatvorili prozorski kapci. Preko dana i noći čuvali bi ga uža obitelj i prijatelji, koje bi obilato častili kavom, vinom i suhom hranom; čuvao se u kući dva do tri dana.

Kod sprovoda bi se naručile *narikače*, *narikuše*, koje bi prateći sprovod naricale i nabrajale pokojnikove vrline. Od muškaraca bi na sprovod išla samo uža rodbina; inače bi sprovod pratile samo žene i tada bi govorele da *idu združiti*.

Za mrtvacem bi se izlio kabao s vodom, a kuća se ne bi mela ni vatra ložila čitavu nedjelju dana. Osmoga dana dala bi se reći misa za pokojnika a bliža rodbina bi nakon mise došla na kavu.

LITERATURA

Baras, Frano (priredio): *Splitski karnevali*, Logos, Split, 1984.

Gamulin, Jelena, Mladineo, Žarka i Vidović, Ilda: *Obrisi jednog vremena*, Etnografski muzej, Split, 1965.

Kovačić, Ivan: *Smij i suze starega Splita*, Split, 1971.

Milić, Livia: *Uskrсни običaji u Splitu i bližim lokalitetima*, (diplomski rad) Etnološki zavod Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Split-Zagreb, 1993.

POPULAR CUSTOMS IN THE FORMER SUBURBS OF SPLIT

Summary

The author describes customs of the inhabitants of the former suburbs of Split in the period from the middle of the 19th to the middle of the 20th century. Town suburbs - *varoši* - are the settlements surrounding the town, which itself is encompassed by the walls of the Diokletian palace. During the 19th c. the suburbs turned into distinct parts of the town (Veli Varoš, Lučac, Dobri and Manuš). They were inhabited by peasants engaged in agriculture, in viticulture and only to a certain extent in crafts and fishing. Customs related to yearly feasts and family have been depicted. Their source is twofold - the author's own investigations and the archival documentation of the Ethnographic Museum in Split.